

Андижон машинасозлик институти

3-Маъруза: Фан – ижтимоий-маданий ҳодиса

*Lecture 3_ Science is a socio-cultural
phenomenon.*

*Маърузачи: фалсафа фанлари номзоди,
доцент – Зулфияхон Арипова*

Режа:

1. Фан тушунчаси.
2. Фан тарихига оид ёндашувлар.
3. Фаннинг функциялари.
4. Илмийлик мезонлари.

Фан тушунчаси

Фан – тизимга солинган илмий билимларнинг мажмуи бўлиб, маълум соҳада назариялар, концепциялар яратилганда шаклланади.

Фан ижтимоий тараққиёт жараёнида инсониятнинг кундалик эҳтиёжларига жавоб сифатида пайдо бўлди. Фан 18-асрда шакланган.

Олимлар уни кенг маънода қўллаб “ўрта аср фани”, “Қадимги давр фани” ва ҳ.к ишлатишади.

Фаннинг намоён бўлиши

Билим

Фаолият

Ижтимоий
ҳодиса

Фаннинг намоён бўлиши

Билим сифатида

фан атроф борлиқ нарсалари ва жараёнларини амалда аниқ, изчил ва тадрижий билишга қаратилган.

Фаолият сифатида

фан мақсадларни белгилаш, қарорлар қабул қилиш, йўл танлаш, ўз манфаатларини кўзлаш, масъулиятни тан олиш майдонида амал қилади.

Ижтимоий маданий ҳодиса сифатида

фан икки йўналишда давлат бошқарув тизими ва жамоа сифатидаги фанда намоён бўлади.

Давлат бошқаруви тизими сифатида
(Фан бу университетлар, илмий тадқиқот институтлари, лабораторияларида бошқарувнинг давлат бошқаруви даражасида амалга ошишини назарда тутди)

жамоа сифатида
(фан кафедралар, бўлимларда ишлаётган олимлар, ходимлар бўлиб, уларга одамларнинг типик кўринишига хос бўлган барча фазилатлар ва иллатлар хосдир.)

В.И.Вернадский

- фаннинг айнан фаолият сифатидаги талқинини алоҳида қайд этган эди: «Фаннинг мазмуни илмий назариялар, гипотезалар, моделлар бўлиб, у яратувчи дунёнинг манзараси билан чекланмайди, унинг негизи асосан илмий омиллар ва уларнинг эмпирик хулосаларидан ташкил топади, тирик одамларнинг илмий иши унинг асосий жонли мазмунини ташкил этади»

Ж.Бернал фан тушунчасига амалда таъриф бериш мумкин эмаслигини қайд этиб, фаннинг моҳиятига яқинлашиш имконини берувчи йўлларни белгилайди.

Унинг фикрича фан:

институт

метод

илмий анъаналарнинг шаклланиши

ишлаб чиқаришнинг ривожланиш
омили

этиқодлар ва инсоннинг дунёга
муносабатини шакллантирувчи энг
кучли омил сифатида намоён бўлади

Э.Агацци

Дата рождения	23 октября 1934 (86 лет)
Место рождения	Бергамо, Италия

Э.Агацци фан «объектлар ҳақидаги фикр-мулоҳазаларнинг оддий мажмуи сифатида эмас, балки объектларнинг муайян соҳаси ҳақидаги назария сифатида» қаралиши лозимлигини қайд этади . Бу таърифда илмий ва оддий билимни фарқлашга даъво, фан объектни ўрганишни уни назарий таҳлил қилиш даражасига етказган тақдирдагина тўлақонли хусусият касб этишига ишора мавжуд.

Фан қуйидаги муносабатларни ўз ичига олади.

Ҳозирги вақтда фан аввало ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида намоён бўлади.

фан ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида инсониятнинг дунё ҳақида ҳақиқий, аниқ билим олиш ва яратишга бўлган муайян эҳтиёжига жавоб тариқасида юзага келган ва ўз мавжудлик жараёнида жамият ҳаётининг барча жабҳалари ривожланишига анча кучли таъсир кўрсатади.

Ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида тушуниладиган фан жамият мулкига айланган ва ижтимоий хотирада сақланаётган билимларни ўзлаштирмасдан ривожлана олмайди.

Ижтимоий-маданий ҳодиса сифатидаги фанни тушунтиришнинг мушкуллиги шу билан изоҳланадики, фан ўз эркинлигидан воз кечмайди ва ижтимоий муносабатлар контекстига бутунлай сингиб кетмайди.

Ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида тушуниладиган фан цивилизацион ривожланиш типи билан таққослашни назарда тутати. А.Тойнби таклиф қилган таснифга кўра цивилизациянинг 21 типи фарқланади. Энг умумий ёндашув цивилизацияларнинг икки хили: *анъанавий ва техноген цивилизацияларни ҳисобга олиб, умумий цивилизацион фарқлашни таклиф қилади.*

Фан тараққиётига оид ёндошувлар

Фан тарихининг эмпирик базасини ўтмишдаги илмий матнлар, китоблар, журнал мақолалари, олимларнинг ўзаро ёзган хатлари, нашр қилинмаган қўлёзмалар ва ҳ.к. ташкил қилади.

Барча тарихчилар каби фан тарихчиларига ҳам тадқиқотларда асос бўладиган, бир-биридан фарқ қиладиган икки йўналиш маълум: презентизм (ўтмишни ҳозирги замон тилида тушунтирилиши) ва антикваризм (ўтмишнинг тўлиқ манзарасини ҳозирги замонга боғламасдан тиклаш).

Зеро, ўтмишни ҳозирги замон тилида тушунтириш мафкуранинг тазйиқи остида қолишни ифодаласа, ўтмишни ҳозирги замонга боғламасдан тиклаш тарихий ворисийликни инкор қилади.

Ж.Бернал

Инглиз физик ва фаншунос олими Ж.Бернал (1901-1971) «*Фаннинг ижтимоий функциялари*», «*Фан ва жамият*», «*Жамият тарихида фан*» каби мақолаларини нашр қилади ва экстернализмга асос солади. Бу йўналиш намоёндалари Э.Цильзель, Р.Мертон, А.Кромби, С.Липпи ва ҳ.к. *фан тараққиёти ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар орасида ўзаро боғлиқлик борлигини асослашга ҳаракат қилганлар. Яъни, экстернализм тамойилига кўра фаннинг ривожланиши ташқи детерминация билан тавсифланади, яъни ташқи, ижтимоий-тарихий омиллар таъсири билан белгиланади*

Интернализм вакиллари А.Койре, Дж.Прайз, Р.Холл, Дж.Ренделл, Дж.Агасси ва бошқалар фикрига кўра, *фан ижтимоий воқеликдаги ташқи таъсир воситасида эмас, балки ўзининг ички эволюцияси, тафаккур услубининг ижодий салоҳияти натижасида ривожланади. Демак интернализм тамойилига кўра: фаннинг ривожланиши ички детерминация билан тавсифланади, яъни илмий билишга ичдан хос бўлган қонуниятлар билан белгиланади.*

Фан тараққиётига оид ёндошувлар

Бир-бирига қарама-қарши оқимлар

Сциентизм- фаннинг, илмнинг, айниқса табиий-илмий билиш методларининг жамият тараққиётидаги ролини мутлақлаштиради.

Антисциентизм – илм-фаннинг маданият, билишда, жамиятдаги ролига танқидий ёндашади, у рационалликни камситади ва мистика, интуиция, ирода кабиларни мутлақлаштиради.

Давримизга хос фанлараро тадқиқотлар ҳар қандай натижа жамоа куч-ғайратининг маҳсули эканлигига урғу беради. Бироқ коммуитарликнинг ижтимоийликдан фарқини тушуниш учун *фан микроконтексти ва макроконтексти* тушунчаларини илмий муомалага киритиш лозим.

```
graph TD; A[Фаннинг микроконтексти у ёки бу давр шароитида ишлаётган илмий ҳамжамият хусусиятларига фаннинг боғлиқлигини англатади.] --> B(Фаннинг ижтимоийликдан фарқини тушуниш); C[Фаннинг макроконтексти фан ривожланувчи кенгроқ ижтимоий-маданий муҳитдаги боғлиқликлар ҳақида баҳс этади; бу фан ижтимоий мезонининг ифодасидир.] --> B;
```

Фаннинг
ижтимоийликдан
фарқини
тушуниш

Фаннинг микроконтексти у ёки бу давр шароитида ишлаётган илмий ҳамжамият хусусиятларига фаннинг боғлиқлигини англатади.

Фаннинг макроконтексти фан ривожланувчи кенгроқ ижтимоий-маданий муҳитдаги боғлиқликлар ҳақида баҳс этади; бу фан ижтимоий мезонининг ифодасидир.

Фан тараққиётининг асосий омиллари

3.Фаннинг функциялари

Фан функцияларининг таснифи муаммоси ҳанузгача баҳсли бўлиб қолмоқда. Бу ҳолат қисман фан ўз зиммасига янги ва янги функцияларни олиб ривожлангани, қисман у ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида амал қилиб, объектив ва шахсиз қонуният ҳақида эмас, балки фан-техника тараққиётининг барча ютуқларини амалга татбиқ этиш ҳақида ўйлай бошлагани билан изоҳланади. Фаннинг ижтимоий функциялари ҳақидаги масала алоҳида ва устувор аҳамиятга эга муаммо сифатида қайд этилади.

Фаннинг асосий мақсади доим объектив билимларни яратиш ва тизимга солиш билан боғлиқ бўлгани туфайли, фаннинг зарурий функциялари таркибига борлиқ жараёнлари ва ҳодисаларини фанда кашф этилган қонунлар асосида тавсифлаш, тушунтириш ва башорат қилиш киритилган. *Фан, ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида, кўп сонли муносабатлар, шу жумладан иқтисодий, ижтимоий-психологик, мафкуравий, ижтимоий-ташкилий муносабатларни ўз ичига олади.*

Фаннинг функциялари

Ҳақиқий билимни яратиш функцияси фан биносини қурувчи асосий функция ҳисобланади. У кичик функциялар: тавсифлаш, тушунтириш, прогноз қилишга бўлинади.

Фаннинг лойиҳалаш-конструкциялаш функцияси борлиқни амалда ўзгартириш босқичидан олдин келади ва ҳар қандай даражадаги интеллектуал изланишнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Фаннинг маданий-технологик функцияси инсоннинг билиш фаолияти субъекти сифатида материалга ишлов бериш, уни ўзлаштириш ва билиш жараёнига жалб қилиш билан боғлиқдир.

Фаннинг маданий функцияси фақат самарали натижа, яъни илмий фаолият натижалари маданиятнинг умумий салоҳиятини ҳам ташкил этиши билан боғлиқ эмас.

XVIII

аср

охири

табиатшунослигида табиатнинг барча
объектлари бир-бири билан оддий
моддалар, элементлар ва
минераллардан ўсимликлар ва
ҳайвонлар орқали инсонга келувчи улкан
занжир воситасида боғланган деб
ҳисобланган.

**Огюст Конт (1798-1857) француз
файласуфи, позитивизм ва социология
асосчиси** - инсоният интеллектуал

эволюциясининг уч босқичи қонунини фанлар
таснифини яратиш учун асос қилиб олишни
таклиф қилади.

Унинг фикрича, тасниф – **догматик ва тарихий**
шартларни қаноатлантириши лозим.

Вильгельм Виндельбанд(1848-1915) фан таснифи:

- ✓ **-Идеографик** фанларнинг вазифаси индивидуал ҳодисалар ва воқеаларни ўрганишдан иборат.
- ✓ **-Номотетик** фанлар нарсалар ва ҳодисаларнинг умумий қонунлари, уларнинг мунтазамлигини аниқлашни назарда тутди.

1. Илмий тадқиқотнинг фалсафий моҳияти ва боғлиқлиги

- Дунёнинг энг умумий манзарасини беради.
- Билишнинг умумий қонуниятлари, ҳақиқат ва унга эришиш йўллари билан қуроллантиради.
- Фанга йўналтирувчи умумий нормаларни беради.
- Дунёқаршилиқ ва қадриятли аҳамиятга эга йўналишларни кўрсатади.
- Фан назарияларини яратишга таъсир қилади.
- Прогностик функцияни бажаради.
- Қатор ҳолатларда ҳақиқат мезони сифатида амалиётда қўшимча вазифасини ўтайди.

Фаннинг ўзига хослиги

Изчиллик
ишончлилиқ

асослилиқ

исботлилиқ

Расмий фан жамиятнинг асосий мафкуравий мўлжалларини қўллаб-қувватлаш, мавжуд ҳокимият ва мафкура ўзининг имтиёзли мавқеини сақлашига ёрдам берувчи интеллектуал далиллар ва амалий воситалар тақдим этишга доимо мажбурдир. Бу жиҳатдан фан мафкурадан «руҳланиши», уни ўзида мужассамлаштириши лозим. Т.Кун таъбири билан айтганда, «олимлар бошқотирмаларни ечишни ўрганадилар ва бунинг орқасида катта мафкура туради». Шу сабабли фаннинг бетарафлиги ҳақидаги хулоса доимо қизғин мунозарага сабаб бўлади.

Мафкуранинг фанга муносабати моделлари:

қоралаш

бефарқлик (у ёки бу фан ўз ҳолича ривожланишига йўл қўйиб беради)

раҳнамолик ва эксплуатация қилиш

Бунда муайян йўналишларни ривожлантириш, ривожланиш жараёнини секинлаштириш ёки тўхтатишга қаратилган механизмлар ишга солинади.

Фан қонуниятлари

Объективлик- доимо илмий билим идеали ва унинг асосий мезони сифатида амал қилган

биринчидан, билимнинг ўз объекти билан мос келишини қайд этувчи таомил

иккинчидан, субъект ва унинг билиш фаолияти воситалари билан боғлиқ барча нарсаларни билимдан чиқариб ташлаш таомили

Қонуниятлар

Статистик қонуниятлар тахминий тақсимланишлар тилида таърифланади ва катта сонлар негизидаги оммавий ҳодисаларнинг қонунлари сифатида намоён бўлади.

Динамик қонуниятларда дунёга илмий ёндашув намоён бўлади. Ижтимоий онг шакли сифатидаги фаннинг бошқа бир ўзига хос хусусияти шундаки, ранг-баранг фанлар борлиқнинг объектив (инсондан ташқарида, инсонга ҳам, инсониятга ҳам боғлиқ бўлмаган ҳолда) мавжуд ҳодисалари ва жараёнларини ўрганишни назарда тутди

Техника фанларининг тармоқлари

- дескриптив тармоқ

-

техникада юз бераётган жараёнларни тавсифлашга қаратилади.

- норматив тармоқ

-

ўз фаолиятида риоя қилиши лозим бўлган қоидаларни таърифлайди.

4. Илмийлик мезонлари

В.Ильин

Ҳамонки инсон борлиғи тарихий ҳодиса экан, илмий билиш ҳам ўз тарихига эгадир. Одатда билиш маҳсулларини фан стандартларига мувофиқлик нуқтаи назаридан баҳолаш қоидалари сифатида таърифланувчи илмийлик мезонлари ҳам тарихий хусусиятга эга ва эскиришга мойилдир. Айнан илмийлик мезонлари билиш маҳсулларини уларнинг фанга мансублиги ёки ундан узоқлиги нуқтаи назаридан субординациялаш имконини беради, деб ҳисобланади. «Илмийлик мезонлари» монографияси муаллифи В.Ильин илмийлик мезонлари диспозициялар (қоидалар, йўл-йўриқлар, тавсиялар, императивлар, тақиқлар мажмуи), санкциялар (улар диспозицияларга беписандлик ёки уларнинг бузилиши натижасида амалга киради) ва шартлар (улар фанда эҳтимол тутилган вазиятларнинг ўзига хос хусусиятларини қайд этади) билан белгиланади.

Илмийлик мезонлари

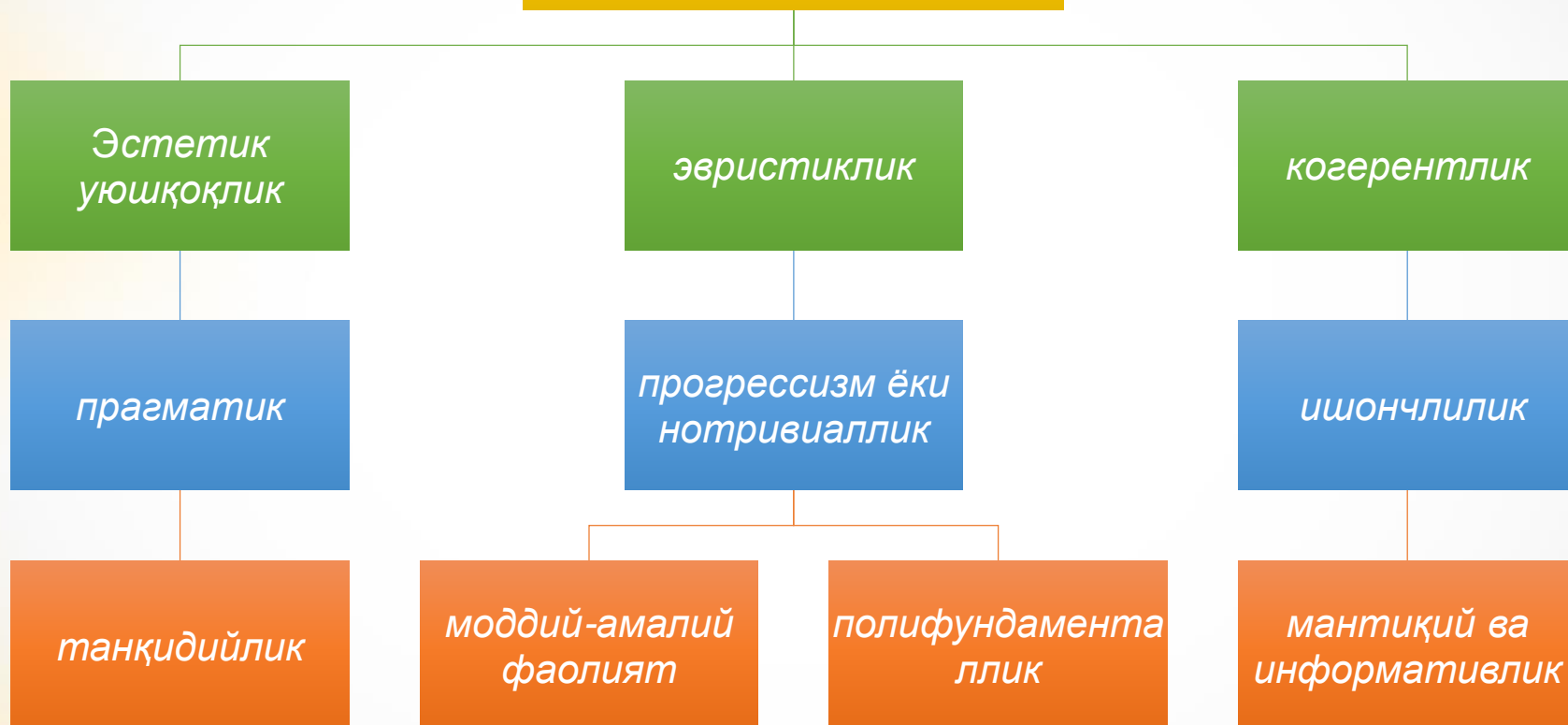
В.Ильин (фикрига кўра)

«А» гуруҳи мезонлари фанни нофандан формал зиддиятсизлик, тажрибада синалиш, оқилоналик, тикланувчанлик, интерсубъективлик ёрдамида фарқлайди

«Б» гуруҳи мезонлари тарихан ўтиб келувчи нормативлар, онтологик схемалар ва мавжудлик гипотезаларига қўйиладиган талаблардан ташкил топади

«В» гуруҳи мезонларини билимнинг профессионал ажратилган тармоқларига қўйиладиган фанга доир илмийлик мезонлари ташкил этади.

Илмийлик мезонлари

Илмий билим мажмуига нисбатан бўлиниши

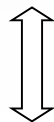
Аналитик ёndoшув

- тафсилотларни, хусусан, асосий негизда мавжуд мазмуннинг бутун салоҳиятини аниқлаш имконини беради.

Синтетик ёndoшув

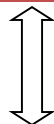
- нафақат умумлаштириш, балки мутлақо янги мазмуннинг яратилишига олиб келади.

«Мутлақ ҳақиқат» атамаси уч хил маънода келади

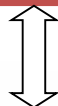
1. У аниқ мукаммал билимни, «сўнги инстанциядаги ҳақиқат»ни, айрим ўзига хос гносеологик идеални англатади.

Шу маънода ҳақиқат билишнинг бирон-бир даражасида рўёбга чиқмайди, унга эришиб бўлмайди, у – метафора.

2. Мутлақ ҳақиқат тушунчасини бир вариантни (ўзгармас) хусусият касб этувчи элементар билимларга нисбатан татбиқ этиш мумкин. Улар «боқий ҳақиқатлар» деб ҳам аталади.

Масалан Алишер Навоий 1441 йилда туғилган, кимёвий элемент атом оғирлигига эга ва ш.к.

3. Мутлақ ҳақиқат деганда фаннинг кейинги ривожланиш жараёнида ўзининг мазмунини сақлаб қоладиган ва рад этилmaidиган, балки фақат муайянлаштириладиган ва янги мазмун билан бойитиладиган билим тушунилади.

ХУЛОСАЛАР

Фан фақат ўзи олган ҳаққоний билимларга ва муайян натижаларга таяниши унда ўз муаммолари ва «очиқ» масалалари мавжуд эмаслигини англатмайди.

Бироқ аниқ, шак-шубҳасиз жавобларга эга бўлмаган фалсафий масалалардан фарқли ўлароқ, илмий масалалар билимдонлик қилишни эмас, балки пухта ўйлашни талаб қилади, зеро улар пировардида дастлабки тахминларни рад этувчи ёки ишончли билимлар доирасини кенгайтириб тасдиқловчи муайян ечимлар олиш реал ёки потенциал имкониятига эгадир.

Вужудга келадиган фанлар қайнаётган сувдаги кўпиклар каби катталашиб, фалсафий мушоҳада юритиш жабҳасини, англаб етилган нарсалар англабмаган нарсалар билан юзма-юз келувчи соҳани ҳам кенгайтиради, чунки табиатшунослик доирасида жавоб беришнинг иложи бўлмаган янги масалаларни юзага келтиради.

Адабиётлар:

- 1.Шермухамедова Н.А. Илмий тадқиқот методологияси. Дарслик. - Т.: "Fan va texnologiya". - 2014, 152 б
- 2.Саифназаров И., Мухторов А., Бобоев А. Илмий тадқиқот методологияси. Ўқув-услубий қўлланма.-Т.:”Иқтисодиёт”,2014.-136 б.
- 3.Саифназаров И., Никитченко Г.В., Қосимов Б.У. Илмий ижод методологияси.Ўқув қўлланма.-Т.:”Янги аср авлоди”, 2004.-200 б.
- 4.Саифназаров И., Никитченко Г.В.,Касимов Б.У. Методология наоного творчества.Учебное пособие.-Т.:”Янги аср авлоди”, 2004. - 200 С.
- 5.Саифназаров И.,Қосимов Б.У.Мухторов А., Никитченко Г.В. Фаннинг фалсафий масалалари.-Т.:”Fan va texnologiya”, 2004.-240 б.
- 6.Ходиев Б.Ю, Бекмуродов А.Ш., Болтабоев М.Р. ва бошқ. “Илмий тадқиқотчилик фаолиятига тайёргарлик асослари” ўқув-услубий қўлланма. – Т.: Экономика. – 2007. 138 б.
- 7.Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 40 б.
- 8.2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонига 1-илова // <http://www.lex.uz>

**Эътиборингиз
учун раҳмат!**